

RADIOTHERAPIE BIJ PROSTAATKANKER

INHOUDSOPGAVE

Persoonlijke gegevens	3
Hoofdstuk 1 Radiotherapie bij prostaatkanker	5
Hoofdstuk 2 Voor de behandeling van start gaat	7
Hoofdstuk 3 Uw behandeling in praktijk	11
Hoofdstuk 4 Bijwerkingen	14
Hoofdstuk 5 Veelgestelde vragen	16
Hoofdstuk 6 Hormoontherapie bij prostaatkanker	18

PERSOONLIJKE GEGEVENS

Uw naam _____

Uw bestralingsschema ziet er als volgt uit

Totaal aantal bestralingen _____

Aantal keer per week _____

Uw behandelaar _____

Ons telefoonnummer **020 512 9111**

Bestralingstoestel

CT-scan

RADIOTHERAPIE BIJ PROSTAATKANKER

Wat is radiotherapie?

Radiotherapie betekent een behandeling met straling. Bij een uitwendige bestraling wordt gebruikt gemaakt van zeer krachtige röntgenstraling. Deze wordt opgewekt in het bestralingstoestel, de lineaire versneller. De straling dringt via de huid diep in het lichaam door.

De straling komt uit de kop van het bestralingstoestel. Hierin bevinden zich afschermingslamellen die in elke positie kunnen worden geschoven, zodanig dat het juiste bestralingsgebied gevormd wordt. Omgevende, gezonde weefsels worden op deze manier zoveel mogelijk afgeschermd.

Hoe werkt radiotherapie?

Het uitgangspunt van de radiotherapie is dat het erfelijke materiaal in de kankercel, het DNA, door de bestraling beschadigd wordt. Gezonde cellen worden ook beschadigd maar hebben een beter vermogen om van deze schade te herstellen. Kankercellen kunnen van deze beschadiging van het DNA niet goed herstellen. Ze verliezen het vermogen zich te delen en sterven af.

Uw behandelaar

U wordt behandeld door een radiotherapeut-oncoloog of een physician assistant. Het is mogelijk dat deze nog in opleiding is. In deze behandelwijzer wordt altijd gesproken van behandelaar. Een radiotherapeut-oncoloog is een medisch specialist die patiënten met kanker behandelt met straling.

Een physician assistant heeft een masteropleiding afgerond na een medische HBO-studie. Een physician assistant ziet zelfstandig patiënten in nauw overleg met een radiotherapeut-oncoloog.

De bestralingen worden uitgevoerd door radiotherapeutisch laboranten.

Radiotherapie bij prostaatkanker

Uw behandelaar heeft vastgesteld dat u in aanmerking komt voor een behandeling met uitwendige bestraling. De bestraling van kanker in de prostaat gebeurt met grote nauwkeurigheid. Aangezien de positie van de prostaat per dag enkele millimeters tot meer dan een centimeter kan verschillen, worden er enkele goudmarkers in de prostaat geplaatst. Zo kan de positie van de prostaat voorafgaand aan elke bestraling zichtbaar gemaakt worden. Dit gebeurt met een CT-scan die aan het bestralingstoestel is gekoppeld.

Het plaatsen van de goudmarkers vindt enkele dagen voorafgaand aan de voorbereidende CT-en MRI-scan plaats. Een MRI-scan wordt gemaakt om de prostaat duidelijk te kunnen zien, om zo het gebied waar de kankercellen in de prostaat zich bevinden precies te kunnen bepalen.

Indien er naast de prostaat ook klieren in het bekken bestraald gaan worden, dan worden er geen goudmarkers geplaatst.

Stereotactische bestraling

Afhankelijk van de kenmerken van de prostaat tumor, is het mogelijk om deze in 5 keer te bestralen. We noemen

dit een stereotactische bestraling. De bestraling gebeurt met de grootste nauwkeurigheid. Daarom moet er voorafgaand aan de bestralingen een klysmagruut gebruikt worden. Er vinden twee bestralingen per week plaats. De gehele behandeling duurt ongeveer een half uur.

Als de prostaat is verwijderd

Als de prostaat is verwijderd, maar uw PSA blijft oplopen, dan is het mogelijk dat er nog kankercellen zijn achtergebleven. Deze kankercellen kunnen door uitwendige bestraling worden vernietigd. Uw behandelaar zal met u bespreken wat in uw geval de kansen zijn op een geslaagde behandeling. De bestraling wordt gericht op het gebied waar de prostaat is weggehaald en zonnodig op de klieren in het bekken.

VOOR DE BEHANDELING VAN START GAAT

Uw eerste afspraak in het Antoni van Leeuwenhoek

Als ziekenhuis zijn wij verplicht uw identiteit vast te stellen en uw Burger Service Nummer en verzekeringsgegevens te registreren. Wanneer het uw eerste bezoek is aan het Antoni van Leeuwenhoek of als u uw identiteits- en/ of verzekeringsgegevens nog niet hebt laten registreren, wordt u een kwartier voor uw afspraak verwacht bij de receptie van de afdeling Radiotherapie voor inschrijving. U dient hiervoor een geldig paspoort, identiteitsbewijs of rijbewijs mee te nemen.

Bij de receptiebalie krijgt u een sticker met uw barcode. Met deze barcode kunt u zich aanmelden voor uw toekomstige afspraken.

Op tijd komen

Vanzelfsprekend doet u uw best om op tijd op uw afspraken te zijn. Mocht u vertraagd zijn, wilt u dit dan doorgeven? U kunt hiervoor het algemene telefoonnummer van het ziekenhuis, 020 512 9111, bellen. Dit geldt ook als u in Hoofddorp wordt bestraald. Wilt u vermelden dat het om afspraken bij de afdeling Radiotherapie gaat? Aan de radiotherapeutisch

laboranten bij uw bestralingstoestel wordt doorgegeven dat u verlaat bent. Uw afspraak gaat altijd door.

Bestralingstijden

Bij het inplannen van uw afspraken hebben de medewerkers van het Service Bureau die uw afspraken inplannen met veel voorschriften en andere afspraken rekening te houden. Hierdoor kunnen de tijden van de bestraling per dag verschillen. U kunt aangeven welke periode van de dag uw voorkeur heeft. Zij proberen hier zoveel mogelijk rekening mee te houden. Het is helaas niet mogelijk om altijd uw afspraken buiten verkeersdrukte in te plannen. Wordt u bestraald in Hoofddorp, dan kunt terecht bij de receptie van de afdeling Radiotherapie aldaar.

Voorlichtingsgesprek

Om u zo goed mogelijk op de bestraling voor te bereiden, krijgt u voorafgaand aan de behandeling ook een gesprek met een voorlichtingsmedewerker. Tijdens dit gesprek komen vooral praktische zaken over uw behandeling aan bod. Er is veel ruimte voor het stellen van vragen.

Goudmarkers

Uw behandelaar heeft met u gesproken over de mogelijkheid om bij u goudmarkers in de prostaat te plaatsen. Goudmarkers zijn kleine gouden staafjes. Er worden er drie in de prostaat ingebracht. Hiervoor wordt u opgeroepen door het Onderzoeks- en Behandelcentrum in ons ziekenhuis. Uit voorzorg dient u een uur voor het inbrengen een antibioticum te slikken. Dit is nodig om het optreden van een mogelijke infectie tegen te gaan. U krijgt via uw behandelaar een recept van dit antibioticum. Na het inbrengen kan het gebied tussen de anus en de balzak pijnlijk zijn. Mogelijk ziet u bloed in

uw urine. Dit is normaal en gaat vanzelf over. Wij raden u aan de eerste dagen na het inbrengen geen zwaar werk te verrichten en niet te fietsen. Krijgt u koorts, dan belt u altijd het ziekenhuis op het algemene nummer.

Gebruikt u antistollingsmedicatie, dan wordt overlegd of deze gestopt kan worden. De goudmarkers blijven permanent in de prostaat en geven geen klachten.

Onderstaande informatie over de MRI- en CT-scan zijn belangrijk. U dient thuis al met de voorbereidingen op de scans te beginnen.

MRI- scan met lege endeldarm

Om te zorgen dat uw endeldarm leeg is voor de scans, zal uw behandelaar u een recept voor een klyisma voorschrijven. Deze klyisma gebruikt u in de ochtend vóór de afspraken op MRI- en CT-scan. Lees voor gebruik goed de bijsluiter.

Voor de MRI-scan zal uw behandelaar enkele punten met u doornemen om te beoordelen of u in de MRI-scanner kan. Het maken van de MRI-scan duurt tussen de 30 en 50 minuten. Vaak wordt er contrastvloeistof toegediend via een infuus in de arm. Uw voeten worden als eerste door de scanner geschoven. Uw hoofd blijft meestal net buiten de scanner.

De MRI-scanner maakt veel lawaai. U krijgt oordopjes in een koptelefoon op. U mag een CD met muziek meenemen die we voor u kunnen afspelen.

CT-scan met gevulde blaas

Voor de CT-scan heeft u een gevulde blaas nodig. Hiervoor dient u één uur voor de CT-scan zoveel mogelijk uit

te plassen en vervolgens in één keer 250 ml. water te drinken. Indien u langer dan een uur onderweg bent kunt u ervoor kiezen om thuis al uit te plassen en onderweg uw water te drinken.

Is uw CT-scan na uw MRI-scan gepland, dan kunt u voor de MRI-scan in het ziekenhuis nog uitplassen en krijgt u van de laboranten de juiste hoeveelheid water te drinken.

Een CT-scan ter voorbereiding op de bestraling wordt altijd bij onze afdeling Radiotherapie in Amsterdam gemaakt. Bij een CT-scan worden er met behulp van röntgenstraling meerdere dwarsdoorsnede foto's van het te bestralen gebied gemaakt. Zo ontstaat een driedimensionaal beeld op de computer.

Voor het maken van de CT-scan komt u op uw rug op een tafel te liggen, met een kussen onder uw knieën en onder uw hoofd. Uw armen zijn gekruist over lichaam. Uit een kastje in de ruimte van de CT-scanner komen laserlijnen die zich projecteren op uw lichaam. Op de kruisingen van de lijnen worden rond de heupen en op de buik tatoeagepuntjes gezet. Deze puntjes zullen altijd zichtbaar blijven. Het maken van de CT-scan duurt ongeveer een half uur.

Bestralingsplan

Op de afbeeldingen van de CT- en MRI-scan wordt het bestralingsgebied ingetekend. Bij bepaalde behandelingen worden hier ook andere scans bij gebruikt. Met speciale computerprogramma's wordt berekend wat de meest optimale opzet van de bestralingsbundels is.

Hierbij is het belangrijk dat het te bestralen gebied de juiste dosis straling ontvangt en dat de omliggende gezonde weefsels zo weinig mogelijk worden belast. Uw behandelaar en andere deskundigen toetsen dit zogenaamde bestralingsplan. Na goedkeuring kan uw bestraling starten.

Het maken van het bestralingsplan is een arbeidsintensief proces.

Eerste bestralingsafspraken

U start ongeveer twee weken na de voorbereidende scans. U ontvangt een e-mail, wordt gebeld of krijgt een brief. Deze afspraak staat ook in www.avl.nl/ MijnAVL.

UW BEHANDELING IN DE PRAKTIJK

Aanmelden

Voor de ingang van de afdeling Radiotherapie staat een aanmeldzuil. Hier meldt u zich aan met de barcode-sticker die op uw groene kaart is geplakt. U ziet dan bij welk bestralingstoestel u wordt verwacht. Wilt u plaatsnemen in de wachtruimte van het desbetreffende bestralingstoestel? De laboranten weten dan dat u er bent.

Uw afspraken

Op uw eerste bestralingsdag krijgt u bij de receptie uw afspraken voor de resterende week. Vanaf donderdag haalt u hier uw nieuwe afspraken op voor de week die komen gaat. Mogelijk zijn er afspraken gewijzigd die nog niet in MijnAVL te zien zijn.

Gevulde blaas en leeg endeldarm

Bij de bestralingen heeft u altijd een gevulde blaas en zover als dat gaat is uw endeldarm leeg.

Voor een gevulde blaas dient u één uur voor de bestraling zoveel mogelijk uit te plassen en vervolgens in één keer 250 ml. water te drinken. Indien u langer dan een uur onderweg bent kunt u ervoor kiezen om thuis al uit te plassen en onderweg uw water te drinken.

Als het mogelijk is heeft u ook ontlasting gehad voor de bestraling.

De bestraling

Een radiotherapeutisch laborant haalt

u op uit de wachtruimte en brengt u naar de kleedruimte. U wordt met ontbloot onderlichaam bestraald. Neemt u een handdoek, bad- of kamerjas mee die u even om kunt doen als u naar de bestralingsruimte loopt?

Uw gegevens worden gecontroleerd door de laboranten. Zij zorgen ervoor dat u goed op de bestralingstafel komt te liggen. Ook in deze ruimte komen laserlijnen uit de muur, die op uw lichaam schijnen. Deze laserlijnen moeten samenvallen met de tatoeagepuntjes die op uw lichaam staan. Wanneer uw positie op de bestralingstafel goed is, gaan de laboranten naar de bedieningsruimte. Regelmatig wordt uw positie gecontroleerd met behulp van een CT-scanner die met het toestel mee kan draaien. Als alles gecontroleerd en soms aangepast is, wordt de bestraling gestart. Op de monitoren wordt uw bestraling nauwgezet gevolgd. Zo nodig houden de laboranten contact met u via de intercom.

Het is belangrijk dat u stil blijft liggen. Het toestel zal al draaiende de straling afgeven.

De feitelijke bestraling duurt slechts enkele minuten. U hoort dan een zoemend geluid. Daarnaast is er ook tijd nodig voor het nauwkeurig instellen van het bestralingsgebied, waardoor u per keer ongeveer vijftien minuten in de bestralingsruimte bent.

ELEKTA

Controles in uw behandelperiode

In uw behandelperiode worden er controleafspraken gemaakt bij uw behandelaar. Deze afspraken sluiten aan bij uw bestralingsafpraak. U meldt zich hiervoor bij de balie van de doktersassistenten op onze afdeling. De afspraken worden gemaakt om het verloop van de behandeling te bespreken en de bijwerkingen te volgen. U krijgt advies hoe u het beste met de bijwerkingen om kunt gaan. Zo nodig wordt er medicatie voorgeschreven. Heeft u tussen deze afspraken door behoefte om uw behandelaar te spreken, dan kunt u dit aangeven bij de laboranten van het bestralingsstoelstel of bij de doktersassistenten. In geval van afwezigheid van uw behandelaar kunt u door een collega worden gezien.

Na afloop van uw behandeling

De controles na afloop van de behandeling verschillen van persoon tot persoon. Deze zijn afhankelijk van uw behandeling en uw ziektegeschiedenis. Uw behandelaar legt u uit hoe de controles in uw geval eruit gaan zien.

Uw huisarts

Uw huisarts en uw verwijzer worden aan het begin van uw behandeling per brief op de hoogte gebracht. Als de behandeling beëindigd is, ontvangt uw verwijzer hier weer bericht van.

Contact opnemen

Als u pijn of andere klachten heeft die direct zorg behoeven en een gevolg zijn van uw behandeling of uw ziekte, dan kunt u altijd het ziekenhuis bellen op 020 512 9111.

Hoe heeft u uw behandeling ervaren?

Het AVL vindt het van het grootste belang dat de behandeling en de zorg rondom onze patiënten zo goed mogelijk verloopt. Door middel van een enquête horen wij graag van u hoe u deze periode heeft ervaren. Met deze gegevens kunnen wij de zorg en behandeling verder verbeteren. Het enquêteformulier krijgt U in de laatste week van uw behandeling. U kunt dit formulier ingevuld inleveren bij de receptiebalie Radiotherapie of in de blauwe bus die voor deze balie staat.

BIJWERKINGEN

Alle intensieve behandelmethoden kennen een aantal bijwerkingen. De mate waarin de bijwerkingen optreden, varieert per persoon. Dit heeft te maken met uw conditie en situatie. Tevens is het gebied dat bestraald wordt en de bestralingsdosis van invloed op de bijwerkingen. Uw behandelaar zal u uitleg geven over de bijwerkingen die bij u verwacht worden. Hieronder zijn enkele bijwerkingen beschreven.

Darmklachten

Door de bestraling raakt het darmslijmvlies geïrriteerd. Dit kan diarree, buikkrampen, slijmen/of bloedverlies bij de ontlasting en

winderigheid veroorzaken. Hierdoor moet u vaker naar het toilet en daarbij kan de aandrang acuut zijn. De klachten ontstaan vaak na twee tot drie weken en nemen geleidelijk toe. Deze houden ook na de behandeling nog aan, en na twee weken treedt hier verbetering in op. Een kleine groep patiënten houdt gedurende een langere periode, soms blijvend, nog milde klachten. In enkele gevallen houden ernstige klachten, zoals incontinentie voor ontlasting, blijvend aan.

Plasklachten

Na twee à drie weken kunnen plasklachten ontstaan. Deze klachten lijken erg op een blaasonsteking. Er kan pijn bij het plassen optreden, u kunt loze aandrang ervaren of vaker moeten plassen. Over het algemeen zullen deze klachten over een periode van drie weken tot drie maanden na afloop van de behandeling vrijwel verdwenen zijn.

Vermoeidheid

Het is mogelijk dat u zich (meer) moe gaat voelen naarmate de bestralingsperiode vordert. Dit heeft met veel factoren te maken, waaronder uw behandeling en uw conditie, maar ook het regelmatig reizen naar het

ziekenhuis kan een extra belasting zijn. De vermoeidheid kan ook na de behandeling nog aanhouden. Naast rust is het belangrijk om, zover dat gaat, fysiek actief te zijn. Dit kan in iedere vorm, zoals wandelen of fietsen. Een goede balans tussen inspanning en rust zal uw herstel bespoedigen.

Haaruitval

U kunt haaruitval krijgen in het gebied van de bestraling. Afhankelijk van de hoeveelheid straling zal uw schaamhaar tijdelijk of blijvend uitvallen.

Seksuele klachten

Het optreden van seksuele klachten is een complex probleem, waarbij verschillende factoren een rol spelen. Zo zijn natuurlijk uw diagnose, het ondergaan van de behandelingen en de gevolgen die daaruit voortvloeien van grote invloed op uw seksuele lust en kunnen. Daarbij kan er juist wel behoefte zijn aan intimiteit. U kunt ten gevolge van de behandeling erectiestoornissen ervaren. Soms kan medicatie dit verhelpen. Door de bestraling op de prostaat, die de sappen aanmaakt ten behoeve van het sperma, verliest het zijn functie. Hierdoor kan er sprake zijn van een zogenaamd droog orgasme. Dit is een blijvend gevolg van de bestraling. Bespreekt u uw problematiek of uw zorgen vooral

met uw behandelaar. Deze kan de juiste medicatie voorschrijven, u van advies dienen en als u wilt, ook doorverwijzen. Het AVL heeft speciale poliklinieken gericht op seksualiteit en intimiteit.

Vruchtbaarheid

De verminderde productie van sappen uit de prostaat heeft een effect op de kwaliteit van het sperma. Hoewel de bestralingen zeer precies worden afgesteld op de prostaat, is het niet altijd te voorkomen dat ook de zaadballen te maken krijgen met een geringe bestralingsdosis. Als u een kinderwens heeft is het belangrijk dit voordat de bestralingen starten te bespreken met uw behandelaar. Van tevoren is niet te voorspellen of door de behandeling onvruchtbaarheid optreedt.

Op zeer lange termijn

Bestraling zou op zeer lange termijn een nieuwe tumor kunnen veroorzaken. Dit is vrij zeldzaam. Uw behandelaar kan u hier meer over vertellen.

VEELGESTELDE VRAGEN

1 Is de bestralingsbehandeling pijnlijk?

Nee. Van de bestraling zelf voelt u niets. U hoort alleen een zoemend geluid op het moment van bestraling. Wel gaat u het effect van de bestraling bemerken, ongeveer twee weken na de eerste bestraling.

2 Wanneer gaat mijn behandeling starten?

Ongeveer twee weken na de voorbereidende scans gaat u starten. Wij berichten u hier zo snel mogelijk over.

3 Word ik alle dagen bestraald?

Nee, in de weekenden en op feestdagen wordt u niet bestraald. In een heel enkel geval, bij onderhoud van een bestralingsstoel of bij veel feestdagen achter elkaar, kan het voorkomen dat u wel op een zaterdag bestraald wordt. Wij brengen u hier tijdig van op de hoogte.

4 Er is al een MRI- en CT-scan van mij gemaakt. Waarom moet dit nog een keer gebeuren?

Zonder een voorbereidende MRI- en CT-scan die in ons ziekenhuis gemaakt is, kunnen we niet bestralen. De CT-scan wordt gemaakt in bestralingshouding. Uw houding is via tatoeagepuntjes, die bij de CT-scan op uw lichaam worden gezet, terug te vinden als u op de bestralingstafel ligt.

5 Kan ik voor mijn (klein) kinderen blijven zorgen?

Ja. Bij een uitwendige bestraling wordt u niet met straling uit een radioactieve bron behandeld, maar met een krachtige röntgenstraling. Na de behandeling is alle straling uit uw lichaam verdwenen. De straling wordt niet opgeslagen in uw lichaam.

6 Wat kan ik doen om de behandeling zo goed mogelijk door te komen?

Wij raden u aan om zoveel mogelijk uw dagelijks ritme op te pakken. Licht fysieke inspanning, zoals wandelen of fietsen, kan een positief effect hebben op uw herstel.

7 Moet ik extra letten op mijn voeding?

Tijdens de behandeling gelden de richtlijnen voor gezonde voeding. Deze richtlijnen kunt u vinden op de website www.voedingscentrum.nl. Op de website van het KWF, www.voedingenkankerinfo.nl, vindt u veel informatie over dit onderwerp. Gebruikt u extra vitamines, preparaten of voedingssupplementen, wilt u dan met uw behandelaar bespreken of u kunt doorgaan met het innemen hiervan?

Amsterdam

8 Mag ik wijn of bier drinken?
Alcohol, mits in bescheiden hoeveelheid, heeft geen nadelige invloed op de behandeling.

9 Mag ik roken tijdens de behandeling?
Ons advies is te stoppen met roken. Bij sommige behandelingen kan het de werking van de bestraling verminderen. Bovendien verhoogt roken de kans dat u opnieuw kanker krijgt. U kunt in ons ziekenhuis terecht bij de Stoppen -met-roken poli. Vraag uw behandelaar hiernaar.

10 Mag ik auto blijven rijden?
Dit is afhankelijk van uw situatie en uw behandeling. Bespreek dit vooral met uw behandelaar.

11 Kan ik blijven werken tijdens de behandeling?
Ook dit is afhankelijk van uw situatie en uw behandeling. U kunt dit het beste bespreken met uw behandelaar, huisarts of bedrijfsarts.

HORMOONTHERAPIE BIJ PROSTAATKANKER

Uw behandelaar heeft u uitgelegd dat het de voorkeur heeft om een behandeling met hormonen te starten. De duur van de behandeling kan variëren. Het kan een aanvullende behandeling rondom de bestraling betreffen van 6 maanden tot 3 jaar, of een definitieve behandeling zonder einddatum.

Doel

Het doel van de behandeling is het remmen van de prostaatkanker. Dit gebeurt door het verminderen van het mannelijk geslachtshormoon (testosteron). Via een injectie wordt een stof toegediend die de aanmaak van hormonen in de hersenen vermindert. Hierdoor wordt de productie van testosteron in de teelballen tegengegaan. De geneesmiddelen die kunnen zorgen voor de remming van het testosteron worden LHRH-analogen genoemd.

Toediening

De behandeling bestaat uit injecties die onderhuids in een buikplooi worden gegeven. Dit gebeurt meestal om de drie maanden. De meeste fabrikanten van de injecties maken gebruik van een thuis-service. Een verpleegkundige zal contact met u opnemen om de injectie toe te dienen. Ook is het mogelijk de injectie

bij de huisarts te laten zetten. U krijgt dan een recept van uw behandelaar. U dient dan zelf met de injectiespuit in de verpakking naar de huisarts te gaan. Na drie tot vier weken beginnen de injecties te werken. Er is dan bijna geen testosteron meer in het bloed meetbaar. Voordat de stof begint te werken is er sprake van een kortdurende verhoging van het testosteron. Om deze kortdurende verhoging tegen te gaan begint u met het innemen van tabletten genaamd Bicalutamide.

U krijgt voor vier weken tabletten voorgeschreven. U begint met de tabletten ongeveer 14 dagen voor het plaatsen van de injectie en maakt de kuur vervolgens af. Daarna hoeft u deze tabletten niet meer in te nemen.

Effect

De effecten van de hormooninjecties op de prostaatkanker zijn vaak na twee tot drie maanden meetbaar.

Bijwerkingen hormoontherapie

Door de hormoontherapie kunt u verschillende bijwerkingen ervaren. Hieronder worden de meest voorkomende beschreven. Het is belangrijk dat u uw eventuele bijwerkingen met uw behandelaar bespreekt. Zo kan er soms medicatie voorgeschreven worden of ondersteuning worden georganiseerd in overleg met u.

Opvliegers

Bij een opvlieger ervaart u plotseling en kortstondig een gevoel van warmte. Hierdoor kunt u meer zweten of koude rillingen krijgen. Opvliegers kunnen in de loop van de tijd verminderen of helemaal stoppen.

Verhoogde vetmassa en het afnemen van de spiermassa

De samenstelling van vetten in het bloed, waaronder cholesterol, kan veranderen. Mogelijk wordt er meer vet in de buikregio zichtbaar. Ook komt het voor dat er sprake is van borstvorming. Tevens kan de spiermassa afnemen waardoor er soms een zeurderig of krampend gevoel in bijvoorbeeld de benen optreedt.

Verminderde seksuele behoefte

Testosteron is zeer belangrijk voor de seksuele behoefte (libido). Deze zal afnemen door de hormoontherapie

of tijdelijk verdwijnen. Soms is het niet meer mogelijk om erecties te krijgen.

Stemmingswisselingen en vermoeidheid

Door verandering in de hormoonhuishouding kunt u stemmingswisselingen ervaren, geïrriteerd zijn en zelfs kunt u zich verdrietig of depressief voelen. Mogelijk voelt u zich minder energiek of zal uw interesse in activiteiten die u eerder leuk vond veranderen.

Nadat met de hormoontherapie is gestopt, kan het nog een aantal maanden duren voor het testosteron gehalte weer op het voor u normale niveau is. Met het normaal worden van het testosteron gehalte verdwijnen ook de bijwerkingen.

**Antoni van Leeuwenhoek,
afdeling Radiotherapie**

Postbus 90203
1006 BE Amsterdam
020 512 9111

Bezoekadres Amsterdam

Plesmanlaan 121
1066 CX Amsterdam

Bezoekadres Hoofddorp

Spaarnepoort 1
2134 TM Hoofddorp

www.avl.nl